

Twentse Taalbank

't Inschrien

2018 / 2

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Colofon

't Inschrien is het kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Willy Ahlers, Geert Bekkering, Hilda Ferwerda
Jan Hinke, Theo Leoné (hoofdredacteur) en
Harry Mulder.

Aan dit nummer werkten mee: Willy Ahlers
Wouter Elbersen, Theo Leoné, Joep Scheffer,
Dick Schlüter en Adrie Strikker.

Redactieadres

OKThuis
Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Voorzitter, vacant
Willem Wondergem, vicevoorzitter en penningmeester
Evert Ulrich, secretaris
Adrie Strikker, lid
Jan Morsink, lid

Secretariaat

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Rabo rek.nr: NL41 RABO 0129 5763 79

OKThuis

Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl

Het abonnement is bij lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost per lid EUR 30,00, met partner EUR 35,00, jeugdleden tot 21 jaar EUR 15,00. Losse nummers zijn voor EUR 5,00 verkrijgbaar bij het secretariaat.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 16 juni 2018 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie zijn te vinden op de website.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

De N18 en de laag van Usselo Nieuwe rijksweg zorgt voor prachtige profielwanden Wouter Elbersen	3
Van boekbinder en drukker tot verkoper en uitgever Anderhalve eeuw boeken van Broekhuis Joep Scheffer	6
Oude klok vindt nieuwe glorie IJzeren uurwerk uit tijd voor slinger Theo Leoné	11
Kletsnat gebied vraagt om ander type kastelen Diana Spiekhout legt vestingen in Oversticht onder de loep Theo Leoné	12
Een bijzondere kaart Willy Ahlers	15
Metaaldetector Hunenborg zoekt sleutel tot de historie Dick Schlüter	16
Weidse Wereld Woudloper	25
Verhuizing naar Hazewinkel	25
Uit de collectie: Hogere snijkunst voor kledingstukkenaanwinst Adrie Strikker	26

Foto omslag: Coupe door een dekzandduin nabij de Groothuizenweg. Onder een donker oud bouwlanddek (middeleeuws) ligt een pakket dekzand met daarin de golvende witte laag van Usselo. De golvingen zijn ontstaan door tijdelijk ontgooien van de bovengrond waarbij vervloeiing optrad (cryoturbatie). Foto Wouter Elbersen.

De NI8 en de laag van Usselo

Nieuwe rijksweg zorgt voor prachtige profielwanden

Wouter Elbersen

De nieuwe rijksweg NI8, de verbinding tussen Twente en de Achterhoek, slaat een wond in het landschap. Toch ben ik er, als bodemkundige, wel blij mee. Want de graafwerkzaamheden legden tijdelijk prachtige profielwanden bloot en daarmee de vroege geschiedenis van deze streek. De meeste sporen dateren uit het einde van de laatste ijstijd. Ook was het een en ander te zien uit de een na laatste en grootste ijstijd.

Ijstijden

Er zijn in de laatste 500.000 jaar drie ijstijden geweest die voor Nederland van belang zijn. Daarvan hebben alleen de laatste twee in het Twentse landschap sporen achtergelaten:

- Ijstijd Riss van 380.000 – 130.000 jaar geleden
- Ijstijd Würm van 117.000 – 11.700 jaar geleden

Deze twee werden gescheiden door een warme periode, de Eem-tijd. In de Riss-ijstijd reikte het landijs tot over heel Twente en werden de stuwwallen gevormd en keileem afgezet. In deze keileem werd een interessant profiel gevonden in de doorgraving van de Hazenberg bij het spoorwegviaduct. (Zie Figuur 1)

Voor het laatste deel van de Würm-ijstijd heeft men met behulp van fossiel stuifmeel de vegetatie gereconstrueerd. In de koudste perioden groeide hier

bijna niets. Alleen was er een poolplantje *Dryas octopetala*. De vegetatie was zo schaars dat er geen belemmering bestond voor het op grote schaal verstuiven van zand uit de rivierlopen en de droge Noordzeebodem. Hierbij werden dikke lagen dekzand gevormd. Deze koude tijden zijn naar dit plantje *Dryas* genoemd. Twee korte warmere perioden onderbraken het tijdvak. Toen was er een bosvegetatie met vooral berken en dennen. In die twee warmere perioden stooft het minder en werden bodemprofielen gevormd in het dekzand. De perioden heten De Bolling en de Allerod. In die laatste warmere periode is de laag van Usselo gevormd. Van beide perioden heb ik profielen gezien. Wij beperken ons nu tot de laag van Usselo. Deze laag werd op meerdere punten aangetroffen. Een fraai voorbeeld is te zien bij de doorgraving van een dekzandduin nabij de Groothuizenweg tussen Haaksbergen en Eibergen. Zie figuur 2 en de voorpagina.

Laag van Usselo

In 1946 deed Cor Hijzeler, destijds directeur van het rijksmuseum Twente, een opgraving in Usselo nabij het huidige Rutbeek van een laat-paleolithische vindplaats van vuurstenen werktuigen van rendierjagers. [1] De invalshoek van de opgraving was archeologie, maar het is aan Hijzeler te danken dat hij inzag welk belang deze vondstenlaag voor het begrip van de klimaatomstandigheden aan het einde van de laatste ijstijd had. Zo heeft hij Usselo in de hele wereld op de kaart gezet. Ik vond mogelijk van deze zelfde rendierjagers het restant van een kernsteen in de laag van Usselo nabij de Kolenbranderweg. Mogelijk hebben ze op deze dekzandduin gekampeerd.

De Laag van Usselo is sindsdien een begrip onder (kwartair-) geologen en (paleo-) klimatologen in de hele wereld. Deze laag is in heel Europa en ook in Engeland, Ierland en Amerika aangetroffen. Daar is

Figuur 1. Op een horizontaal afgeschaafd vlak in de keileem van de Hazenberg is een zogenaamde polygoonbodem te zien. De witte veelhoeken zijn krimp-scheuren door strenge vorst ontstaan en later opgevuld met wit zand.

hij een indicatie voor respectievelijk het Windermere – Woodgrange- en Two Creeks- Interstadial. Het gaat hier om een bodemprofiel uit de laatste, wat warmere periode, van de laatste ijstijd. Dit bodemprofiel werd gevormd toen het klimaat in de laatste ijstijd tijdelijk milder werd zodat zich een bosvegetatie van berken en dennen kon ontwikkelen. De humuszuren die daarbij ontstonden loogden de gele ijzerhuidjes van de zandkorrels af zodat deze laag als een bleke bodemhorizont tegen het gele steriele dekzand afsteekt in een coupe. Toen het klimaat aan het einde van deze periode abrupt kouder werd, stierven de bossen. Een dood bos vat makkelijk vlam door natuurlijke oorzaken en zo komt het dat deze laag vaak doorspekt is met houtskool. [2] (Zie figuur 3). Deze houtskool valt met de zogenaamde C14 methode te dateren. Men maakt bij deze methode gebruik van het feit dat dit isotoop van koolstof in de loop van de tijd vervalt tot stikstof. De vervaltijd is nauwkeurig bekend zodat uit de huidige concentratie de tijd kan worden teruggekend tot het moment waarop de C14 uit de atmosfeer in de plant werd ingebouwd. Er zitten nogal wat haken en ogen aan deze datering omdat de con-

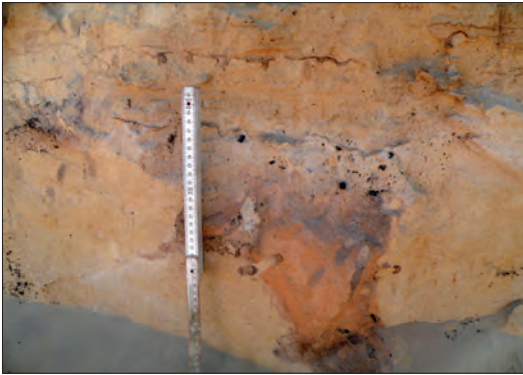
centratie van C14 in de atmosferische CO2 niet altijd constant is geweest daarom moet de vervalcurve van C14 in de tijd worden geïjkt met andere dateringsmethoden. De C14 datering van de laag van Usselo gaf elders waarden van 10.800 +/- 160 jaar BP tot 10.950 jaar BP (BP staat voor Before Present. Letterlijk Voor Heden, waarmee bedoeld wordt voor 1950). Een betere kalibratie van C14 curve geeft thans een waarde van ca. 12.800 jaar BP voor het einde van deze warmere periode. [3]

Usselo en klimaat

De huidige zorg over de opwarming van het klimaat heeft gemaakt dat er opnieuw grote belangstelling bestaat voor de klimaatramp die door de houtskool in de laag van Usselo is vastgelegd. De belangrijkste vragen zijn: Hoe verliep de plotselinge afkoeling en wat was de oorzaak ervan? Recent zijn daar interessante gegevens over beschikbaar gekomen. Diepe bemonstering van de ijskappen van Groenland en Antarctica toont aan dat de klimaatsomslag zeer plotseling is gekomen. [4] Men kwam tot een omslag binnen enkele tientallen jaren. De beschikbare dateringsmethoden waren niet nauwkeurig genoeg om dit nader te preciseren. Er was dus behoefte aan nog nauwkeuriger dateringen. Recent is daar een grote vooruitgang in geboekt. De studie van de jaarringen in meersedimenten (warven) heeft de dateringen van het verloop van de omslag aanzienlijk nauwkeuriger gemaakt. Warven ontstaan in meren waar het wintersediment verschilt van het zomersediment. Zo ontstaan jaarringen vergelijkbaar met de jaarringen van bomen. Die jaarringen kun je tellen. Er zijn natuurlijke verstoringen die de tellingen in de war brengen maar dat wordt opgelost door de jaarringen van verschillende boringen te tellen. Vulkanische aslaagjes van een belangrijke eruptie op IJsland zijn in al die meersedimenten terug te vinden en daarmee worden de tellingen aan elkaar gebreed. Een telling in het Meerfelder Maar in de Eifel toonde een afwijking die samenhang met een plotselinge inval van een felle koude westenwind, die vanaf dat moment het beeld bepaalde. Dit was de koude inval die een eind maakte aan de warme periode van de laag van Usselo. Het gebeurde 12.679 jaar BP! In de herfst! [5] Men kan zich natuurlijk een paar jaar verteld hebben maar dit geeft het abrupte en catastrofale karakter van deze klimaatsomslag aan.

Figuur 2. Coupe door een dekzandduin nabij de Groothuizenweg. Onder een donker oud bouwlanddek (middeleeuws) ligt een pakket dekzand met daarin de golvende witte laag van Usselo. De golvingen zijn ontstaan door tijdelijk ontdooien van de bovengrond waarbij vervloeiing optrad (cryoturbatie).

Figuur 3. Detail uit de laag van Usselo bij de Groothuizenweg. De houtskool is in de hele laag aanwezig. De rode kleur in de zakvormige uitstulping wijst mogelijk ook op brand. Er zijn veel vingervormige insluitsels te zien. Dit zijn gangen van dieren, waarschijnlijk mestkevers, die later door ander materiaal zijn opgevuld. Dit is een typisch kenmerk van de laag van Usselo (“De vingers van Hoeksema”). De golvende bruine lijntjes zijn humus fibers behorende bij het bovenliggende podzolprofiel.

Als dat in het verre verleden al een keer gebeurd is, wat staat ons dan nu nog te wachten? Daarvoor moeten we trachten te begrijpen wat deze omslag heeft veroorzaakt. Er is nog veel discussie over de oorzaak van deze abrupte omslag maar de algemene consensus is dat het te maken heeft gehad met een plotselinge stilstand van de warme Golfstroom die, nadat het transport van warmte naar het Noorden was gestopt, de grote windpatronen in de atmosfeer heeft veranderd. Als oorzaak van de stilstand van de Golfstroom wordt een enorme smeltwaterstroom vanaf het Amerikaanse continent genoemd, veroorzaakt door de breuk van een ijssdam in een enorm meer dat ontstaan was door het afsmelten van de ijskappen. [6] Die smeltwaterfloeden aan het eind van de ijstijd hebben zich op veel plaatsen afgespeeld. [7] Het waren enorme catastrofes. Je moet je voorstellen dat er een muur van water tientallen meters hoog en vele kilometers breed door de brede dalen kwam aansnellen.

Als je op Google Earth de naam Brewster Wash State. (coördinaten 48 15 38 N 119 32 32 W) invoert, zie je het erosiepatroon van een dergelijke vloed naar de Columbia River bij Seattle. Als je Turgay Kazakstan (Coördinaten 49 05 14 N 64 49 39 E) aanklikt, zie je een vergelijkbaar patroon uit Kazakstan.

Bij de huidige koude invallen komt de kou uit het oosten, maar toen kwam die uit het westen. De

wind kwam toen niet over een relatief warme oceaan maar over een koude, inmiddels met ijs bedekte, zee. Die abrupte veranderingen in het atmosferisch circulatiepatroon zijn ook nu weer aan de orde en het is van groot belang te begrijpen hoe ze plaats vonden.

Conclusie

Samengevat komt dit ingewikkelde verhaal dus op het volgende neer:

- Door de opwarming smolten de ijskappen
- De smeltwaterstroom zette de warme Golfstroom stil
- De poolkou kreeg de overhand en liet de bossen afsterven

Het dode bos vloog in brand en gaf de houtskool die we nu nog in de laag van Usselo langs de N18 vinden. Hoe grillig kan klimaatsverandering verlopen.

Wouter Elbersen was werkzaam was bij het ITC te Enschede, thans de faculteit van Geo-information Science and Earth Observation van de Universiteit Twente.

Bronnen

1. C.C.J.W. Hijzeler Grondboor en Hamer nr 2 December 1955 De Laag van Usselo
2. Hammen van der T. en B. van Geel Geologie Mijnbouw 87(4):359361 · December 2008 Charcoal in soils of the Allerod-Younger Dryas transition were the result of natural fires and not necessarily the effect of extra terrestrial impact
3. J.N Lanting en J van der Plicht De 14 C Chronologie van de Nederlandse Pre- en Protohistorie.I Paleolithicum
4. Steffensen J.P. et. Al. Science. 2008 Aug 1;321(5889):680-4. 10.1126/science.115770.High-resolution Greenland ice core data show abrupt climate change happens in few years.
5. Achim Brauer et. Al. Nature Geoscience volume1, pages 520–523 (2008) An abrupt wind shift in western Europe at the onset of the Younger Dryas cold period
6. Alan Condron and Peter Winsor PNAS December 4.2012.109 (49) 19928-19933 Meltwater routing and the Younger Dryas
7. Goro Komatsu et. al. International Geology Review Volume 58, 2016 - Issue 14. Megafloods of Northern Asia Catastrophic flooding, palaeolakes, and late Quaternary drainage reorganization in northern Eurasia

Van boekbinder en drukker tot verkoper en uitgever

Anderhalve eeuw boeken van Broekhuis

Joep Scheffer

.....

De Hengelose dorpswinkel Broekhuis ontwikkelde zich in anderhalve eeuw tot een toonaangevend boekhandelsketen in Twente. Twee keer twee generaties van oorsprong Almeloze ondernemers bouwden het bedrijf uit tot een regionaal cultuurimperium. Aan Kees Schaftrat, met wortels in Gennep, Leiden en Zeist, en zijn medewerkers om Broekhuis op koers te houden in het digitale tijdperk.

Twee generaties Broekhuis

Egbert Broekhuis (1842-1927) was een avonturier. Niet in de zin van op reis gaan, maar kiezen voor een ander leven dan hij thuis gewend was. Als zoon van een landarbeider en een dienstmeisje koos hij voor het boekbindersvak. Waar hij de eerste beginselen oppikte, is niet duidelijk. Bij de drukker in Almelo of in het pas geopende klooster in Zenderen. In ieder geval leerde hij het vak en liep stage in Neuenhaus in het toenmalige koninkrijk Hannover, waar hij ook Hermina (1839) zijn toekomstige vrouw en moeder van zijn twee zonen zou ontmoeten. In Almelo, waar Egbert op een boerderij in de omgeving geboren was, was al een drukkerij annex boekhandel, dus daar had hij niet zoveel te zoeken. De spoorlijn was een paar jaar eerder aangelegd en Hengelo was eigenlijk wel de plaats waar het zou moeten gaan gebeuren. Van Stork zal hij al iets gehoord hebben en de spoorlijn zou sowieso voor reuring zorgen in de regio. Aldus besloot Egbert in 1868 de grote stap voorwaarts te maken en begon hij op de hoek van de Brinkstraat en de Beekstraat in Hengelo zijn boekbinderij. Een huurpand waarin hij ook al gauw kranten verkocht.

Eveneens konden mensen via hem een advertentie plaatsen in diverse kranten en de reacties bij Broekhuis ophalen.

In 1871 laat hij de wereld weten, via het Nieuwsblad voor den Boekhandel, dat hij met een boekhandel begint. De zaken gaan goed want in 1875 kan Egbert een winkelpand kopen aan de Enschedesestraat. Wat nu Enschedesestraat is, had vroeger de volgende namen: Langestraat, Veemarkt, Enschedese Straatweg en uiteindelijk de Enschedesestraat. Met nummers ging men in die jaren ludiek om: 5, 25, 17 en definitief 19. Er zijn dan al, in 1875,

Het Jugendstilpand aan de Enschedesestraat in Hengelo.

zestien mensen in dienst. Tot in de jaren zestig van de vorige eeuw heeft dit gebouw dienst gedaan als winkel en woonhuis. Het perceel aan de Enschedesestraat liep indertijd door tot aan de De Wetstraat. Rond 1925 werd aan die kant een drukkerij gebouwd, die bij het bombardement van 1944 is verwoest en nooit meer werd opgebouwd. Broekhuis was vóór de oorlog niet alleen een binderij, boekhandel en drukkerij, maar ook al uitgever. Plus er was een bibliotheek waar je tegen een klein bedrag

boeken kon lenen. Ook de agentschappen van kranten, landelijk en regionaal waren een goede verdienste. Er waren drie krantenlopers in dienst.

Eind jaren twintig overlijdt oprichter Egbert. Zijn vrouw stierf al in 1882, waarna hij achter bleef met twee jongere kinderen. In 1906 werden de zonen Johan Lambert (1871-1954), de boekhandelaar, en Lambert Johan (1873-1951), de drukker, officieel in de zaak opgenomen als partners. Lambert blijft de rest van zijn leven vrijgezel en overlijdt uiteindelijk aan de Enschedesestraat 19. Johan trouwt wel, maar zijn huwelijk blijft kinderloos. Dus moest de zaak verkocht worden.

In 1946 zijn de broers 75 en 73 jaar oud. Ze worden in die dagen, door de vaste klanten, omschreven als oude mannetjes van gering postuur, in ruim zittende kostuums of bruine stofjas. Het vuur is er wat uit. Het gebeurt dat bestellingen van de ene plank naar de andere plank verhuizen zonder dat daar verder iets mee wordt gedaan. Als iemand komt informeren naar een bestelling gaat één van de broers naar achteren, loopt een keer om de inpaktafel heen, vraagt niets, loopt vervolgens weer naar de winkel en vertelt de klant dat de bestelling nog niet binnen is. De zaak ziet er wat verlopen uit.

Eerste generatie Van der Maar

In Almelo loopt in die tijd de idealistische en ambitieuze Cor van der Maar (1915-1983) rond die al heel lang met het idee speelt om een boekhandel te beginnen. Als zoon van een beurtschipper/aandrijfriemenmonteur uit het Groningse Leens bezoekt Cor de MULO en is lid van de NBAS (Nederlandse Bond van Abtinent Studerenden) in welke kringen hij ook zijn toekomstige vrouw Sini ontmoet. Na een aantal banen en baantjes in de administratieve sfeer komt Cor in 1949 in dienst bij Broekhuis als bedrijfsleider en in 1951 neemt hij de boekhandel over. Cor pakt de zaken voortvarend aan. Hij werkt samen met de bibliotheek en haalt diverse schrijvers naar zijn winkel.

In 1956 neemt hij boekhandel Scholten in Almelo over. Zijn eerste 'buitenstadse overname'. Bij het begin van de THT in 1964 zet hij samen met drie andere boekhandelhandelaars uit Twente de Campusboekhandel op. Wanneer de

Egbert Broekhuis (rechts) met zijn zonen Lambert (links) en Johan in 1888.

andere afhaken wordt Broekhuis begin jaren zeventig alleen eigenaar. In 1973 opent een filiaal in Haaksbergen. De zaken gaan crescendo. Doordat de HEMA in Hengelo wil uitbreiden en kantoorboekhandel Koopman geen opvolger heeft, neemt Cor van der Maar in 1974 het personeel en de inventaris daarvan over en begint zo ook een kantoorboekhandel. Tot 2010, toen deze afdeling werd opgeheven, was de officiële naam 'Boek- en kantoorboekhandel Broekhuis'.

Inmiddels was in 1965 de winkel met woonhuis (het Jugendstil-pand) aan de Enschedesestraat 19 afgebroken en vervangen door een kantoorpand, waarvan het winkelgedeelte in 1976 nogmaals werd vergroot. In deze tijd wordt er ook gesproken over de opvolging van Cor. Cor en Sini hebben al die jaren keihard gewerkt aan de 'herbouw' van Broekhuis, waarbij niet onvermeld mag blijven, dat mevrouw Van der Maar daar een enorme inbreng in heeft gehad. Hans, de middelste zoon, was voorbeschikt om de boekhandel over te nemen. Hij had alle papieren en ook in binnen- en buitenland stage gelopen, maar hij gaf er de voorkeur aan om op de achtergrond te blijven en zich te 'beperken' tot de afdeling Buitenland. Dankzij hem was Broekhuis de enige boekhandel in Twente die buitenlandse (studie)boeken kon bestellen. Jongste zoon Paul ambieerde een wetenschappelijke studie en zo bleef dus oudste zoon Gerard over om de zaak over te nemen. Gerard was in eerste instantie het grafische vak

in gegaan. Na het Grafisch Lyceum in Amsterdam met goed gevolg te hebben doorlopen, kwam hij te werken in Zutphen en later in Zaandam. Terwijl hij met zijn jonge gezin in Zaandam woont, wordt er een beroep op hem gedaan om de zaak voort te zetten. En hoewel het niet zijn eerste keus is, voelt hij toch een zekere verplichting om al het werk dat zijn ouders hadden verzet, voort te zetten. We schrijven dan het jaar 1973.

Gerard van der Maar in 2002.

Tweede generatie Van der Maar

Gerard van der Maar (1942-2007) heeft Broekhuis opgestoten tot wat het nu is, meedeinend op de leeshonger vanaf de jaren '60. In zijn tijd nam de verkoop van studieboeken een steeds belangrijkere plaats in. Deze ontwikkelde zich tot bulkleveranties aan scholen en eigen verkooppunten aan alle grote onderwijsinstellingen in Twente (UT, ROC). Uiteindelijk zou dit marktaandeel ook weer verloren gaan, vooral vanwege de verplichting om Europees aan te besteden. De actuele situatie is, dat twee à drie grote aanbieders de schoolboekenleverantie in Nederland regelen. De plaatselijke boekhandel komt er niet meer aan te pas.

Andere initiatieven van hem waren de uitgeverij en het antiquariaat. Deze leverden weliswaar geen grote omzetten op, maar droegen wel bij aan de naamsbekendheid van het bedrijf. De kiem voor Uitgeverij Broekhuis is feitelijk gelegd bij het 100-jarig bestaan van Broekhuis in 1968.

Vanwege dit jubileum werd een boekje uitgegeven van *ds. Ballot: Eigenaardigheden van het Twentsche dialect*. Dit verkocht zo goed, dat men op een idee kwam. Toch duurde het nog totdat Gerard aan het roer kwam te staan, voordat de uitgeverij echt op gang kwam. Als eerste verscheen, in samenwerking met Gijsbers & Van Loon uit Arnhem, een herdruk van *G.J. ter Kuile: Geschiedkundige aantekeningen op de havezathen van Twenthe, 1974*. Vervolgens die van *Cato Elderink: Twenter laand en leu en leven, 1976*. Deze boeken verkochten goed, zodat het idee ontstond, dat als je maar een herdruk van een Twentse klassieker op de markt bracht, je altijd goed zat. Deze droom werd wreed verstoord door een andere herdruk van *Cato Elderink: Een Twentsch Fabriqueur van de achttiende eeuw, 1977*, dat commercieel een grote flop bleek. Niettemin was de aanzet gegeven en zouden tot het vertrek van Gerard van der Maar jaarlijks drie à vier uitgaven verschijnen, die meestal streekgebonden waren, zoals *'Groeten uit Delden'* (1976) van Herman Haverkate Sr, *'Varen waar geen water is'* (1981) van G.J. Schutten, en vele andere. Het antiquariaat heeft uiteindelijk maar zes jaar bestaan, van eind 1989 tot begin 1996, mede omdat de verkoopoppervlakte (op de eerste verdieping van Broekhuis Enschede) voor winstgevender onderdelen nodig was (computerboeken bijvoorbeeld). Naast boekverkoper - boekhandelaar vond hij geen goede benaming - had Gerard een aantal bestuursfuncties. Voorzitter van de Culturele Raad in Hengelo, secretaris van de Ronde Tafel. Ook op landelijk niveau weten ze hem te vinden.

Puinruinen in oorlogstijd. Het tweede pand vanaf rechts is Broekhuis.

Lid van de Nederlandse Boekverkopersbond, lid van Propaganda van het Nederlandse Boek, lid van de Boekenbon, commissaris Centraal Boekhuis en van de Inkoopcombinatie van Boeken (ICOB) en bestuurslid van Libris (Inkooporganisatie van zo'n 100 boekhandels). In 1979 neemt Gerard boekhandel Lohuis in Almelo over en voegt deze samen met Scholten's Boekhandel. Zij gaan verder onder de naam Broekhuis Almelo. In 1986 ondergaat het pand in Hengelo aan de Enschedesestraat een grote verbouwing. Het resultaat van de verbouwing is verpletterend. De winkel gaat van 180 naar 360 vierkante meter en de kantoorboekhandel van 120 naar 350 vierkante meter.

Boekhandel Broekhuis heeft altijd veel energie gestoken in interessante nevenactiviteiten, zoals 'Broekhuis op Zondag'. 'Broekhuis op Zondag' wordt vanaf 1987 eerst in de vergrote winkel gehouden en later ook in de Gobelinzaal van het Rijksmuseum Twenthe, met als gasten o.a. Hella Haasse, Jan den Hartog, Cees Nooteboom, Marion Bloem, J.J. Voskuil, Judith Herzberg, Marga Minco. Ook participeerde het in de 'Drienerwolde lezingen' die gehouden werden in de Gobelinzaal van het Rijksmuseum. Sprekers hierbij waren onder meer W.A. M. de Moor, Tom van Deel, Elsbeth Etty, Nop Maas, Kader Abdolah, Onno Blom en Herman Pleij.

Broekhuis Enschede

Intussen is Enschede de stad van het hoger onderwijs geworden. Er lopen zo'n tienduizend HBO- en zesduizend UT-studenten rond. Het enige wat nog ontbreekt, is een kwaliteitsboekhandel die deze markt kan bedienen. Op 24 september 1989 valt de beslissing, waar decennialang maar niet toe besloten kon worden: Broekhuis gaat naar Enschede. Gerard ziet dit als een van de belangrijkste beslissingen in zijn professionele leven. In 1989 wordt de winkel in Enschede geopend en sluit de winkel in Haaksbergen (in 1990). Bij het 125-jarig bestaan in 1993 krijgt Broekhuis het predicaat Hofleverancier. In 1998 fuseren Hilarius Almelo en Broekhuis Almelo tot boekhandel Hilarius Broekhuis. De voormalige eigenaren van Hilarius Cees en Lena Hauwert blijven de eerste jaren actief in de nieuwe boekhandel. Het in 1986 spectaculair

vergrote pand aan de Enschedesestraat in Hengelo barst rond de eeuwwisseling uit zijn jasje. Op zaterdagmiddagen kun je er geen been trekken. Er is ter plekke geen ruimte voor verdere uitbreiding. Na meer dan een eeuw Enschedesestraat wijkt Broekhuis uit naar de Wemenstraat, de huidige locatie. Op woensdag 5 juni 2002 vindt de feestelijke opening plaats. Enkele maanden later, op 11 augustus 2002 komt Gerard thuis van een reis naar Praag. Aan het einde van de treinreis voelt hij de kracht uit zijn benen vloeien. Medereizigers dragen hem de trein uit. In het ziekenhuis wordt de diagnose botkanker gesteld. Een verkrumelde rugwervel leidde in eerste instantie tot een hoge dwarslaesie, die hem aan een rolstoel kluistert. Zoals de arts zei: 'Puur pech'. Op 21 april 2001 was hij koninklijk onderscheiden vanwege onder meer zijn voorzitterschap van de Schouwburg in Hengelo. In zijn tijd als voorzitter is er een nieuwe schouwburg gekomen: het Rabotheater.

Jubileumboek 150 jaar Broekhuis.

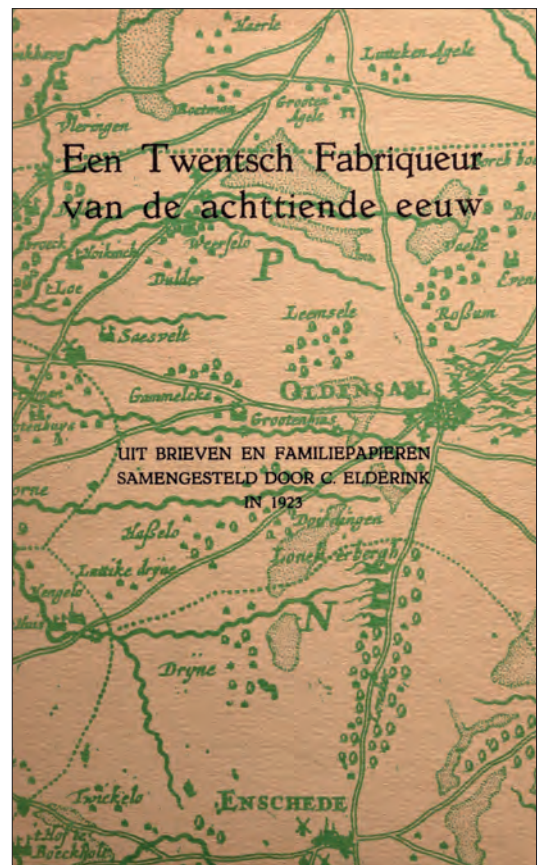
Leiding van buitenaf

Bij gebrek aan opvolging uit eigen familiekring neemt een van de commissarissen het directeurschap waar. In 2004 komt er een nieuwe directeur, Bastiaan de Jonge, uit Leiden. Op 9 maart 2007 overlijdt Gerard van der Maar aan een hartstilstand. Vanuit zijn rolstoel is hij al die jaren nog actief geweest voor de boekhandel en het culturele leven van Twente. Zijn vrouw, Marijke van der Maar-Voskamp, die al die jaren ook bij Broekhuis werkte en Gerard altijd tot grote steun was, overleed zeven jaar later op 30 juli 2014. In 2008 fuseert Broekhuis met de 'Studieboeken Centrale' van Albert Jagt uit Emmen. In 2011 sluit de Campusboekhandel vanwege teveel concurrentie van het internet, gevolgd door de ROC-winkels. In 2012 worden de schoolboeken verkocht aan Van Dijks Boekhuis in Kampen. Albert Jagt gaat mee naar Van Dijk.

Kees Schafrat (1962), de huidige directeur/eigenaar, komt eerst als interim-directeur binnen na het vertrek van Albert Jagt naar Van Dijk. Schafrat komt uit een boekhandelsfamilie. Zijn vader, burgemeesterszoon, had een boekhandel in Gennep. Kees heeft veel overeenkomsten met Gerard; muziek, opgegroeid boven een boekwinkel en uiteindelijk eigenaar van een boekhandel. Het grote verschil is dat Kees altijd boekverkoper wilde worden. Kees heeft bij een aantal boekhandels in Nederland gewerkt, voordat hij Broekhuis overnam. Kees pakt de zaak voortvarend aan. Broekhuis moet afslanken, wil het kunnen overleven. Veel personeelsleden worden ontslagen en Kees gaat op weg met een kleine groep mensen. Werkten rond 2000 nog iets meer dan honderd mensen bij Broekhuis (op alle filialen, op alle afdelingen, part timers en full timers), tegenwoordig zijn dat er geen veertig meer. Zozeer heeft de boekhandel het afgelopen decennium moeten vechten tegen de digitale ontwikkelingen (internet, e-reader, bol.com, etc.).

In 2014 koopt Kees het tegenover de winkel in Enschede liggende De Slegte. Hij begint op de twee bovenste verdiepingen in Enschede een nieuw antiquariaat. Ook online wordt Broekhuis actief. Ook in dat jaar gaat Broekhuis samenwerken met boekhandel Praamstra uit

Deventer. In 2015 neemt Kees boekhandel Heinink in Oldenzaal over en doet de inkoop voor de boekhandel in Hardenberg. Op 25 oktober 2016 is de feestelijke opening van het verbouwde Broekhuis in Enschede. Herman Finkers en Wobke Wilmink zijn aanwezig bij de opening. Het gedicht Textielstad van Willem Wilmink staat op de muur van de verbouwde winkel. Trouw aan het motto van zijn goede vriendin Hetty Blok 'Doe wat je het liefste doet' gaat Kees voortvarend te werk om Broekhuis voor de komende decennia voor Twente te behouden.

De herdruk in 1977 van *Een Twentsch Fabriqueur van de achttiende eeuw* (door Cato Elderink) werd commercieel een flop.

Oude klok vindt nieuwe glorie Ijzeren uurwerk uit tijd voor slinger

Theo Leoné

Een prachtige oude klok met in top een robuuste bel. Duidelijk afkomstig uit het oosten van Nederland. Het uurwerk is geheel uitgevoerd in smeedijzer. Vervaardigd wellicht door de beroemde klokkenmakers in Goor? Experts wijzen de Goorse familie Sprakel aan als de makers.

Goorse Sprakelklok, verworven dankzij de Schatbewaarders.

Loek Romeyn (links op de foto) wijst op de bijzonderheden. Hé geen slinger, wel een waag. Rechts hoort Willem Wondergem, de vicevoorzitter van de Oudheidkamer Twente, geïnteresseerd toe.

De restauratie van de klok vraagt - stukje bij beetje, al vijf jaar lang - veel uitpluizen en precisiewerk. De klok stamt uit het begin van de zeventiende eeuw. Ze verfraaide een grote ruimte. In een kasteel misschien? Of een klooster? De klok heeft nog geen slinger, zoals in de tweede helft van de zeventiende eeuw na een vondst van Christiaan Huygens gebruikelijk zou worden.

De klok is verworven met hulp van het bestemmingsfonds Schatbewaarders van Twente. De club van schatbewaarders bestaat uit personen en instellingen die vier jaar lang jaarlijks minimaal 500 euro bijdragen. Het ingebrachte geld wordt gebruikt voor de verwerving en de restauratie van Twents cultureel erfgoed.

Adviseur Loek Romeyn is een specialist verbonden aan de Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk. De oude klok vertoont veel gelijkenissen met een torenuurwerk.

Kletsnat gebied vraagt om ander type kastelen Diana Spiekhout legt vestingen in Oversticht onder de loep

Theo Leoné

Stoevelaar, Pekkedam, Kevelham. De bovenloop van de Regge, oorspronkelijk een groot doorstroommoeras, wemelt in de volle en late middeleeuwen van de kastelen. Verreweg de belangrijkste: Goor en Diepenheim.

Diana Spiekhout: "Van de 131 door mij beschreven objecten in het Oversticht hadden de meesten meervoudige grachten."

Archeologe Diana Spiekhout (1988) beschrijft in haar begin 2019 in boekvorm te verschijnen promotieonderzoek 131 kastelen en burchten. Bekende namen komen voorbij, ook (bijna) volledig onbekende. Allemaal verdedigbare plaatsen in het Oversticht, het ten oosten van de IJssel gelegen territorium van de bisschop van Utrecht. Een speciale detailstudie richt de focus op de zuidwesthoek van Twente in de jaren 1000 tot 1450.

"Ze noemen me wel het kastelenmeisje. Niet helemaal terecht. Ik heb ook onderzoek gedaan naar scheepswrakken, kloosters en zelfs een Italiaans grafveld uit de ijzertijd. Maar ik geef toe: kastelen hebben mijn bijzondere belangstelling."

Amper drie turven groot wilde de zevenjarige Spiekhout al archeoloog worden. Ze had in de tuin te Eelde scherven gevonden, afkomstig van een verdwenen boerderij. Geweldig. Later leek een studie psychologie haar ook wel wat. Ook Japan trok de aandacht. Om uiteindelijk terug te keren naar haar oude liefde: de archeologie.

"Een tijdje heb ik gedacht om in Leiden te gaan studeren. Gelukkig is dat hem niet geworden en viel de keuze op Groningen. Hier in het noorden en oosten liggen zo veel kansen, valt nog enorm veel te ontdekken. Ik heb ook meer met mijn eigen regio. In Eelde ligt de zogenoemde waterburcht uit de dertiende, misschien twaalfde eeuw, omringd door zes tot acht grachten en wallen. Later werd de burcht een havezate. Een heel apart ding. Waar vind je zoiets intact? Nu is de burcht een archeologisch monument."

Burcht, kasteel, havezate. Met de benamingen en de verschillende definities wordt in de literatuur doorgaans kwistig gestrooid. Voor Spiekhout is een kasteel meer dan een middeleeuws gebouw met een militaire functie. Als centraal element geldt de (al dan niet symbolische) fortificatiearchitectuur – met imponerende muren, grachten en wallen. De militaire functie vindt dikwijls een combinatie met taken zoals adellijke residentie, economisch centrum en controlepost. Ook wordt recht gesproken.

"Mijn onderzoek is heel breed. Het totale plaatje is van belang. Welke invloed heeft het landschap op het kasteel gehad? En wat betekende het kasteel vervolgens voor de ontwikkeling van het landschap." Waarbij het begrip landschap voor Spiekhout niet alleen de fysieke kenmerken van de omgeving betreft maar ook de samenleving met haar regionale instituties, gewoonten en gebruiken.

"De kastelen in de lage landen zijn heel anders dan je tegenkomt op vakantie in Frankrijk of Duitsland. Ze liggen in een kletsnat gebied. Dan

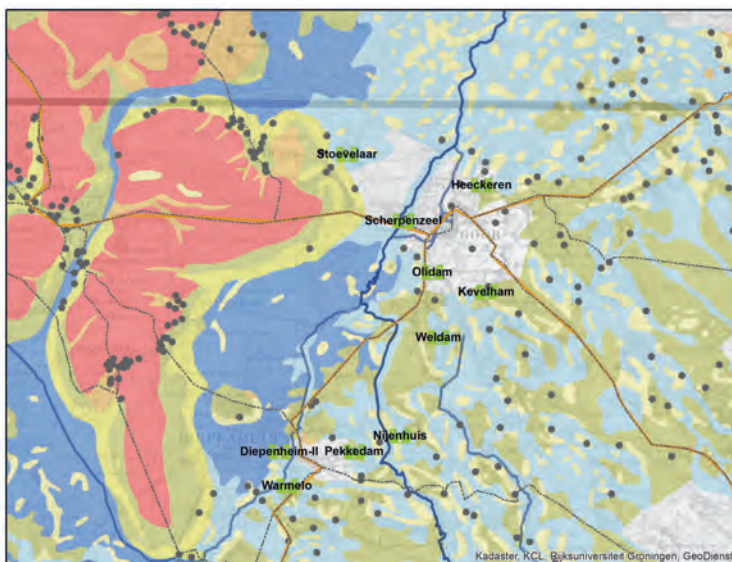

Slot Bentheim behoorde een halve eeuw tot het Oversticht, het territorium van de bisschop van Utrecht.

heb je andere bouwconcepten nodig. Van de 131 door mij beschreven objecten in het Oversticht hadden de meesten meervoudige grachten. Een mooi voorbeeld? Borg Brammelo bij Haaksbergen.”

Het Oversticht is in de periode die Spiekhout

beschrijft een flexibel gebied. Eind elfde eeuw is de bisschop van Utrecht de baas in Zutphen, op de Veluwe en in delen van Friesland, locaties waar hij dit gezag niet heeft kunnen behouden. Ook Bentheim maakt dan deel uit van het Oversticht. Foto's Theo Leoné.

Legenda

- locatie kastelen gedurende fase 4
- routenetwerk tussen circa 1600-1650
- door de Hanze gebruikte routes
- boerderijen vóór 1501

0 0,5 1 2 3 4
Kilometers

Kaart van het kastelenlandschap bij Gooi en Diepenheim.

Kasteel Diepenheim, een belangrijke halteplaats op de route van de IJsselstreek naar heerlijkheid Borculo en het Duitse achterland.

“Mijn boek geeft een nieuwe kijk op kastelen, meer uitgebalanceerd. Gekeken heb ik naar de onderzoekstradities in de aangrenzende landen. Wat kon mijn bijdrage zijn aan het Europese speurwerk op theoretisch en methodologisch niveau? Ik probeer de kastelen te verklaren vanuit diverse disciplines en geef het totaalplaatje. De meeste Europese onderzoekers hebben tot dusver vooral het kasteel proberen te verklaren vanuit de hoofdburcht en kenden aan de architectuur vooral militaire functies toe. Op de Engelse onderzoekstraditie nagelaten, wordt de bredere landschappelijk context maar nauwelijks geïntegreerd in het tot dusver verschenen Noordwest-Europese onderzoek.”

De uitgave neemt de lezer mee naar de territoriale geschiedenis van het Oversticht en plaatst de kastelen in een bredere landschappelijke, morfologische en historische context. Het hoofdstuk over de vele kastelen in Goor en Diepenheim is een verdiepingsslag. Wat ook geldt voor de extra aandacht voor de Hunenborg bij Volthe. Spiekhout is blij dat de Hunenborg recent beter toegankelijk gemaakt is voor het publiek. Een flink aantal (diep wortelende) bomen verdween om de archeologisch zo belangrijke vesting beter te kunnen behouden. De

Hunenborg heeft in de tweede helft van de elfde eeuw en de twaalfde eeuw een belangrijke rol gespeeld bij de vestiging van de landheerlijke macht in Twente.

“Er bestaat geen tweede Hunenborg. Zo mooi intact. Oh ja, er is wel een tweede Hunenborg. Ook die ligt in Twente. Waar? Dat verklap ik nog maar even niet. Je hebt bijna geen elfde-eeuwse kastelen.”

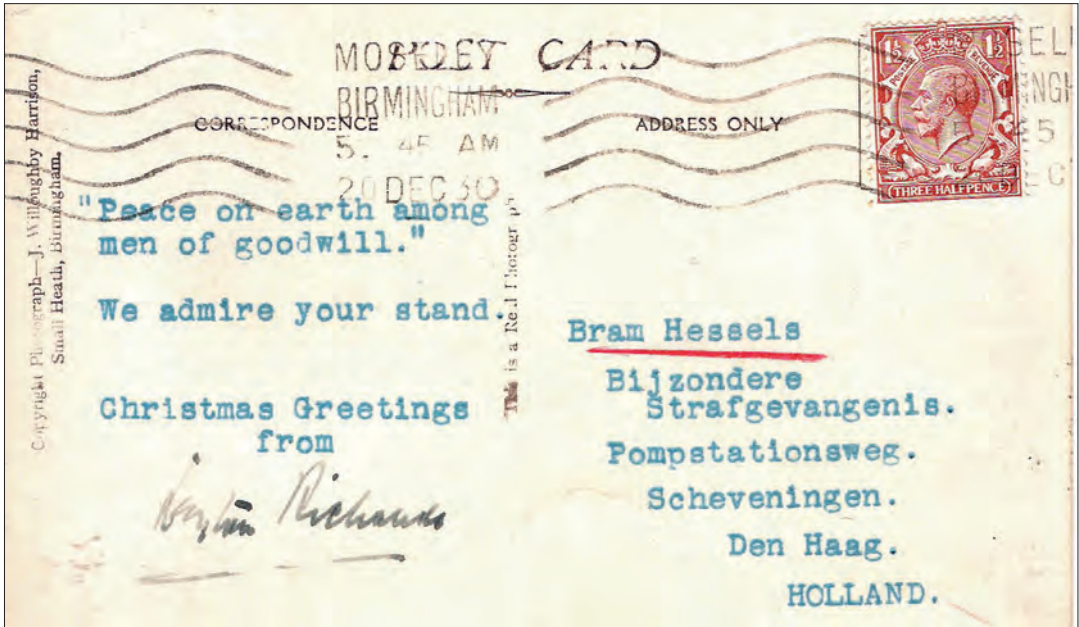
Uit de studie naar het bijzondere de landschap in het zuidwesten van Twente komt naar voren dat de kastelen Goor en Diepenheim belangrijke halteplaatsen waren op de routes van de IJsselstreek naar het Duitse achterland (Bentheim, Münsterland) en Gelderland (de heerlijkheid Borculo). De kastelen liggen exact op de plekken waar de route via een smalle passage de ondoordringbare venen ten westen van de stuwwal van Markelo doorkruiste. De keuze om te bouwen was dan ook niet lokaal maar territoriaal ingegeven. Rondom de beide moederkastelen ontstonden de lokaal georiënteerde borgmanshuizen waarvan de bewoners tot taak hadden hun kasteelheren in geval van nood bij te springen. De borgmannen veroorzaakten vanaf de veertiende eeuw een tweede golf van kastelenbouw die nog steeds in het landschap goed zichtbaar is.

Een bijzondere kaart

Willy Ahlers

Gestempeld in het Engelse Birmingham op 20 december 1930. De tekst links op de kaart spreekt voor zich "Vrede op aarde voor mensen van goede wil" en "We bewonderen je houding".

De kaart is gericht aan Abraham Hessels, geboren in Amsterdam op 14 augustus 1910. Hij zit als dienstweigeraar in de bijzondere strafgevangenis in Scheveningen, in de periode 1930 – 1931. Wie is deze Hessels? Voor deze nieuwe kaart in mijn collectie ging ik op onderzoek uit. Zijn relatie met Twente? Hessels werkte van 1947 tot 1969 bij de Groenteveiling Twenthe. Dienstweigeraars werden voor 1940 direct gevangenen gezet voor een periode van bijna twee jaar.

Hessels begon als kantoorbediende, was actief in de Orde van Jonge Tempeliers en werd secretaris van het voorlopig plaatselijk Wuppertal-comité Utrecht 1936. Lid was hij van de SDAP en PvdA. De orde van de Jonge Tempeliers, was een organisatie van jonge mannen en vrouwen, opgericht in 1917. Het was een soort loge, een voorportaal voor de vrijmetselarij? Het Wuppertal-comité Utrecht ontstond nadat de Gestapo in Wuppertal meer dan 1900 mensen arresteerde en in vakbondsprocessen veroordeeld werden

wegens voorbereiding van hoogverraad. Het proces kreeg internationale aandacht. In 1935 werd door het comité in ons land geld ingezameld voor de families van de gearresteerden. Nederlandse studentenorganisaties stuurden een delegatie om de processen bij te wonen. De groenteveiling Twenthe werd in Enschede in de Eerste Wereldoorlog in 1917, opgericht. Er was gebrek aan voedsel. Na de Tweede Wereldoorlog kwamen er in het bestuur de nodige zuiveringen. Het nieuwe bestuur stelde in 1947 Hessels, werkzaam bij een veiling in Utrecht, aan als directeur-veilingmeester. Om de stijgende kosten aan te kunnen worden in 1968 ook veilingen voor bloemen en planten gehouden. Waren er in 1950 nog 160 veilingen in ons land, in 1991 waren er nog maar 23. In 1969 ging Twenthe een fusie aan met Zwolle. Het vaste personeel ging mee in dienst van Zwolle. In 1974 was de omzet lager dan mocht, 250.000 gulden. En dat was het einde van de veiling in Enschede. Wie meer wil weten over de veiling Twenthe verwijs ik graag naar de Sliepsteen 37, voorjaar 1994.

Metaaldetector Hunenborg zoekt sleutel tot de historie

Dick Schlüter

De Hunenborg geeft stukje bij beetje zijn geheimen prijs. De speurtocht is nog niet ten einde. Metaaldetectors geven op de Lage Hunenborg nieuwe antwoorden.

Al voor de bisschop van Utrecht leenheer van Twente werd (ergens tussen 1026 en 1048) was sprake van een belangrijke verbinding tussen Oldenzaal en Ootmarsum. De route liep in het lage gebied tussen de twee stuwwallen over de (oude) oeverwallen van de Dinkel en andere beken in wat thans het Volthe en Agelerbroek heet. Reizigers en handelaren gingen vanuit Oldenzaal naar Rossum en bereikten vervolgens via de buurschappen Volthe, Linderhoek en Klein Agelo, Ootmarsum. Voor de historie van de Hunenborg is het bestaan van deze route van belang.

Voor een goed begrip van de bewoningsgeschiedenis speelt een rol dat de bisschop reeds voor 1026 de nodige bezittingen in Twente had, met name rondom Oldenzaal. Deze werden beheerd vanuit een aantal hoven. In mijn theorie heeft er een hof gestaan op het terrein dat wij thans kennen als de Lage Hunenborg. Er was dus voor 1026 al sprake van bewoning van het terrein. Het in de negende eeuw gevormde graafschap Twente omvatte twee voormalige gouwen. Noordoost Twente bestaande uit de (latere) kerspelen Veldhausen, Uelsen, Emlichheim en Ootmarsum. En zuidwest Twente bestaande uit de (latere) kerspelen Oldenzaal, Enschede, Rijssen, Goor, Haaksbergen, Borne en Delden. Diepenheim was een allodiale hoge heerlijkheid en viel buiten het graafschap Twente. Almelo nam als lage heerlijkheid een tussenpositie in. De omvang van het huidige Twente is kortom maar ten dele te vergelijken met de omvang van het Frankische graafschap Twente.

Periode tussen globaal 1026-1140

In deze periode versterkte bisschop Andries van Cuijk door schenkingen zijn positie als grootgrondbezitter in Twente. Daardoor werd het noodzakelijk om één van de bisschoppelijke hoven tot een hoofdhof te maken inclusief de benoeming van een landrentmeester. Tevens moesten in de eerste helft van de elfde eeuw een

graaf (bestuurlijk vertegenwoordiger en het halsrecht) en een schout (rechtspraak op kerspeelniveau) als bisschoppelijke ambtenaren worden benoemd.

De grafelijke familie Van Goor had in Twente (tot ongeveer 1240) de bestuurlijke positie en de hoge criminele rechtspraak/halsrecht erfelijk in handen. Mogelijk is deze positie de familie al gegund door de Duitse koningen en heeft de bisschop dit overgenomen.

De eerste schout (ambtman later drost) komen we tegen in 1207 in een oorkonde (regist 93 in de collectie van het HCO te Zwolle) in de persoon van Fredericus de Arnethe. Maar eerder zullen ook schouten door de bisschop zijn benoemd. Waarschijnlijk ging het bij deze familie net als bij de familie Van Goor een tijd om een erfelijke functie. Over wie in de Middeleeuwen de functie van landrentmeester vervulde zijn we nog slechter geïnformeerd. Het is niet onmogelijk dat er af en toe sprake is geweest van gecombineerde functies van bijvoorbeeld graaf/landrentmeester of schout/landrentmeester.

In ieder geval ga ik er in vanuit dat in de elfde eeuw de hof gelegen op de Lage Hunenborg werd omgevormd tot een hoofdhof voor het graafschap Twente. Dit hof werd tevens de residentie voor de landrentmeester van Twente. Mogelijk was de in de oorkonde van 1207 genoemde familie De Agelo van oudsher woonachtig op dit hof en was de oorspronkelijke naam Agelerhof. Als hoofdhof op de grens van Volthe en Agelo en daarmee op de grens van de twee oorspronkelijke gouwen waar het Frankische graafschap Twente (zoals boven aangegeven) werd deze tevens omgracht. Dit om de status van de landrentmeester te onderstrepen zowel als ter bescherming van de voorraden die er via afdracht van hele en halve tienden werden opgeslagen. Van borgmannen was in deze periode in Volthe nog geen sprake. Dit in tegenstelling tot de kastelen die namens de bisschop in opdracht van de graaf bij Goor en

Wierden werden gebouwd. De graaf van Goor kon zo namens zijn leenheer controle uitoefenen op de (handels)routes. De kastelen liggen niet voor niets precies in flessenhalzen in de routes. Bij de borg Goor was het dal van de Regge de flessenhals in de west-oostroute Deventer-Oldenzaal/Enschede-Osnabrück/Minden/-Münster) en de Schulenburg tussen Almelo en Wierden lag in de flessenhals van het rivierdal van de Aa in de noordwest-zuidoostelijke route van Vollenhove/Vechtdal naar Ootmarsum en Oldenzaal. Ook de hoofdhof in Volthe lag in wesen in een flessenhals namelijk in de route Oldenzaal-Ootmarsum. Deze strategische ligging zal er toe hebben bijgedragen dat de hoofdhof rond 1140 als kasteel werd uitgebouwd.

Naast residenties voor de bisschoppelijke ambtenaren waren de kastelen bij Goor en bij Wierden zowel als de van een gracht voorziene hoofdhof in Volthe ook logistieke steunpunten en plekken waar de bisschop, de graaf of de schout/ambtman en zijn gevolg eventueel konden overnachten voor wanneer zij een rondgang maakten door het leengoed Twente.

In gesprekken met de familie Oude Hengel in Volthe, veldwerk ter plaatse (er is nog een laagte herkenbaar in de weide op de Lage Hunenborg) en de hoogtelijnenkaart was het mogelijk het verloop van een deel van het oudste grachtenstelsel van de Agelerhof uit globaal de periode 1026-1140 in kaart te brengen (zie kaart 1).

Plundertocht Otto II in 1140

In het machtsspel om Twente tussen de eigenaar van het allodiale leengoed Bentheim en bisschop Hartbert van Bierum ondernam Otto II van Rhienec in 1140 een plundertocht waarbij hij in de omgeving van Ootmarsum door de ministerialen van de bisschop werd verslagen. Zijn doel om meer macht en invloed te krijgen in de voormalige gouw noordoost Twente was daarmee mislukt. Naar mijn mening was het doel van deze plundertocht de hoofdhof in Volthe. De in de bron *Quadam narracio de Groninghe* genoemde aanduiding walstad lijkt niet de oude benaming voor de Hunenborg te zijn maar te maken te hebben met het slagveld in de omgeving van (Oud) Ootmarsum waar Otto II werd verslagen. Door het mislukken van zijn veldtocht moest de familie Van Rhienec aanvaar-

den dat zij hun allodiale rechten over het leengoed Bentheim kwijt waren en de bisschop van Utrecht hun leenheer werd. In de burch Bentheim liet bisschop Van Bierum na 1140 een eigen residentie met kapel bouwen om zijn status als leenheer te onderstrepen. Deze voor het graafschap Twente zeer actieve bisschop was tevens (in samenspraak met het kapittel Oldenzaal) de opdrachtgever voor de nieuwbouw van de Plechelmus zowel als in Bentheim de grootschalige winning en gebruik van Bentheimer zandsteen als bouw materiaal.

Periode 1140-1195

In mijn theorie is de periode 1140-1195 naast de hieronder nog te behandelen periode 1196-2016 de hoogtij voor de Hunenborg als kasteel. Het grachtenstelsel bij de hoofdhof in Volthe werd rond 1140 vergroot (zie kaart 1), er kwamen verdedigingswallen voorzien van palissades en mogelijk in eerste instantie een houten woontoren. De reden van uitbreiding kan te maken hebben gehad met een logistieke rol ten gunste van het grootschalige bouwproject in Oldenzaal. De bouw ploegen daar moesten van voedsel worden voorzien en ook moesten er wagens worden door de landrentmeester worden georganiseerd om bouw materiaal uit Bentheim en Deventer (stapelplaats voor tufsteen) te halen. Dat de landrentmeester ook aan zijn eigen prestige heeft gedacht, komt naar voren uit het feit dat de houten woontoren al spoedig werd vervangen door een stenen gevaarte. Dit was mogelijk omdat in Oldenzaal vaklieden en bouw materiaal beschikbaar waren. Bisschop Godfried van Rhenen onderstreepte met het laten verstenen van het kasteel ook zijn prestige als leenheer zoals Van Bierum dat had gedaan door opdracht te geven voor de bouw van de Plechelmus. Het uiterlijk van de imposante woontoren in Volthe die minimaal twee verdiepingen moet hebben gehad heeft er volgens mij voor gezorgd dat de versterking de naam Steenborg heeft gekregen. Deze aanduiding komt echter evenals Agelerhof niet voor in de schriftelijke bronnen uit die periode en is puur gebaseerd op een veldnaam (Steenmaten bij Klein Agelo) en een volksverhaal in de Linderhoek waarin sprake is van het bestaan van een Steenborg.

Behalve Bentheimer zandsteen is voor de woontoren ook tufsteen gebruikt. In de 100 jaar oudere woontoren bij Wierden is getuige de vondsten van een paar brokken, ook tufsteen gebruikt. In tegenstelling tot andere delen van Nederland is tufsteen in Twente een schaars bouw materiaal gebleven.(1) Bij Wierden – en mogelijk ook in Goor – zal de tufsteen een functie in het fundament onder de opbouw van de (vakwerk)woontoren hebben gehad. Nadat bisschop Van Bierum als leenheer van Bentheim na 1140 de grootschalige winning van Bentheimer zandsteen als bouw materiaal stimuleerde, verdween in Twente ook de interesse in het veel duurere tufsteen dat vanuit de Eifel werd aangevoerd en in Deventer verkrijgbaar was.

Plundertocht Drents legertje in 1195

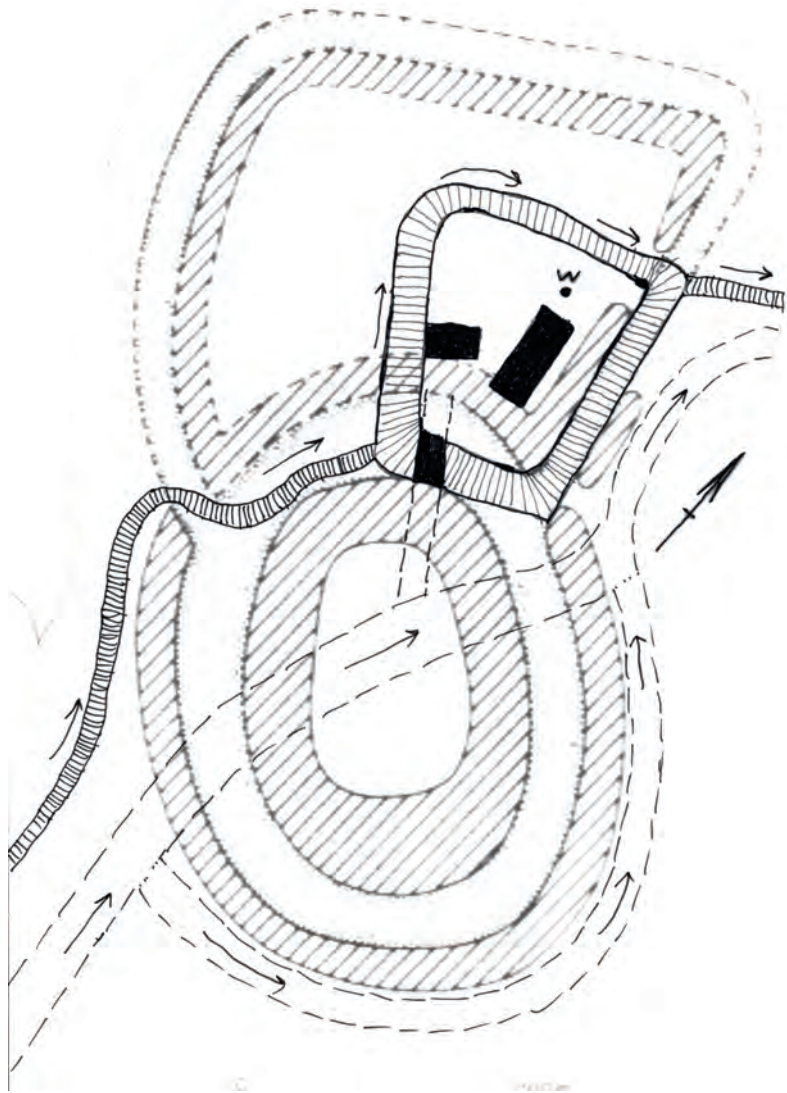
Het jaar 1195 is in mijn theorie het rampjaar voor de Steenborg en de bisschoppelijke hoofdhof op het voorburcht. Een Drents legertje zag kans om de versterking in 1195 te veroveren, te plunderen en in brand te steken. De lijken van de omgekomen verdedigers zijn waarschijnlijk verbrand op de voorburcht, getuige een verhaal van Jan Oude Hengel uit de tweede helft van de negentiende eeuw. In zowel als buiten de borg zijn sporen van deze strijd aangetroffen. Onder andere in de vorm van een provisorische dam in de gracht naar de hoofdburcht. Borgmannen die aan de strijd om het bisschoppelijke kasteel hebben deelgenomen waren waarschijnlijk leden van de in een oorkonde uit 1207 genoemde geslachten Van Agelo, Van Tilligte, Van Beuningen en Van Lindelo. In dit verband zijn ook de namen in een oorkonde uit 1397 van belang. Het gaat daarbij om Blankenvoort en Wallien als namen van twee kotters die bij de boerderij Steenhof liggen. Kortom, op het terrein van de voorburcht! Mogelijk herinneren deze namen aan twee borgmangeslachten. In ieder geval komen we in bisschoppelijke leenprotocollen in 1379 een Johan Blankenvoort tegen die de erven *Hermeldinck* en *Hademarinc* in de marke Geesteren en het *Menszinc* en *Johanninc* in de marke Reutum in bezit heeft. Geen van deze erven groeide overigens onder de vleugels van een Blankenvoort uit tot een havezate. In dezelfde leenprotocollen uit 1379 komen we in

relatie met Deventer ook een Willam van Walien tegen.

Het lijkt aannemelijk dat na 1195 de geslachten Van Beuningen en Van Lindelo nog wel als borgman verbonden waren met de Steenborg maar niet langer op het voorterrein wonen maar op een eigen bisschoppelijke leengoed en dit van een gracht voorzagen om hun status te accentueren. Een ontwikkeling die ook valt te bespeuren bij de borgmannen van Diepenheim, Goor en Almelo die in eerste instantie op de voorburcht wonen en vervolgens op (versterkte) in leen ontvangen bisschoppelijke erven rondom het kasteel. De grachten om borg Beuningen en boerderij Scholten Linde zijn tot op de dag van vandaag herkenbaar in het landschap.

Periode globaal 1196-1216

De door brand beschadigde woontoren als residentie van de landrentmeester – mogelijk een telg uit het geslacht Van Arnethe - en de afgebrande hoofdhof hadden tot gevolg dat de status van hoofdhof overging naar de hof in Ootmarsum want het beheer van de bisschoppelijke goederen moest doorgang vinden. (Oud) Ootmarsum had in 1195 ook zwaar te leiden gehad onder de Drentse plundertocht. Om tot uitdrukking te brengen dat noordoost Twente een integraal onderdeel was en bleef van het bisschoppelijke leen werd na 1196 langzaam maar zeker het zwaartepunt van Oud Ootmarsum verlegd naar Ootmarsum, waar ook de parochiekerk stond en sprake is van een kruispunt van wegen. Waarschijnlijk is toen ook een gracht om de nederzetting gegraven en een bergvrede gebouwd. Daarnaast kreeg de nederzetting wigbolsrecht en zoals boven reeds aangegeven werd de bisschoppelijke hof tevens de hoofdhof voor Twente. Verder werden er plannen ontwikkeld om de bestaande parochiekerk in navolging van de Plechelmus te vergroten en te verstenen. Uiteindelijk werd rond 1230 met dit nieuwe grootschalige bouwproject in Twente aangevangen. De aanpak van Ootmarsum als bisschoppelijk militair steunpunt zowel als prestigeproject in relatie met Noordoost Twente had naar mijn mening als doel om de aanspraken van de bisschop als leenheer op deze voormalige gouw te (blijven) onderstrepen. De vesting Oldenzaal met zijn Plechelmus was al de belichaming van

Situatie in de elfde eeuw met de (hoofd)hof en een bijgebouw op basis van AWN-onderzoek en de situatie in de twaalfde eeuw na vergroting van het grachtenstelsel in verband met het realiseren van de ringwalburcht. Op de tekening is het beekje aangegeven dat het grachtenstelsel van water voorzagt en het vermoedelijke tracé van de verbindingroute Oldenzaal-(Oud) Ootmarsum. Dit tracé moest worden verlegd toen de Hoge Hunenborg werd gerealiseerd. De letter W geeft aan waar in de jaren zeventig resten van een waterput zijn aangetroffen. (Tekening met dank aan Goaitsen van der Vliet)

de bisschoppelijke aanspraken en macht voor zuidwest Twente inclusief de (motte) kastelen bij Wierden en Goor.

Oldenzaal had in 1049 marktrecht gekregen van de bisschop (als leenheer van het graafschap) en was reeds voorzien van een gracht die qua oorsprong te maken heeft met een grote negende-eeuwse ringwalburcht.

Naast (Oud) Ootmarsum werd ook de stenen

woontoren na 1195 hersteld. Op basis van de resultaten van de opgraving van Holwerda is naar voren gekomen dat bij deze tweede bouw-fase het stenen bouwwerk qua fundament werd vergroot en er tevens een aanbouw werd gerealiseerd die het voorkomen heeft van een kapel vanwege de grondvorm van een absis in het fundament. De familie Van Arnethe lijkt hierin een rol te hebben gehad. In 1207 wordt *Fredericus de*

De Steenhof bij Rossum werd bij de bouw rond 1400 op de huidige locatie aan de verlegde route Oldenzaal-Ootmarsum voorzien van een gracht waarvan een restant nog herkenbaar is in het landschap. Mogelijk had het erf toen tevens de functie van een spieker gezien de aanleg van een gracht. (Foto Dick Schlüter)

Arnethe in een oorkonde als schout van Twente genoemd. Gezien de volgorde van de namen in de oorkonde combineerde hij op dat moment mogelijk de functie van schout met dat van landrentmeester. In ieder geval was hij als ambtenaar van de bisschop belangrijker dan de burggraaf van Goor, wiens naam veel lager staat. Van Arnethe heeft op de plek van de voormalige hoofdhof ook een boerderij laten herbouwen die naar mijn mening de naam 'Steenhof' heeft gekregen. Dit onder invloed van de naam Steenborg voor de hoofdburcht. De functie van deze boerderij was om in de voedselvoorziening van de bewoners van de woontoren te voorzien. Maar niet voor lang getuige de weinige archeologische vondsten uit de periode van na 1200 die tijdens de opgravingen van Holwerda in 1916 respectievelijk Huub Scholte Lubberink in 2016 op de Hoge Hunenborg zijn gedaan.⁽²⁾ De reden voor de weinige archeologische vondsten (schriftelijke bronnen ontbreken) heeft te maken met een besluit dat rond 1216 onder invloed van de nieuwe bisschop Otto II van Lippe is genomen om de woontoren met aanbouw in

Volthe af te breken ten gunste van het afbouwen van de Plechelmus in Oldenzaal.

Periode globaal 1216-1227

Voor de bouw van de ontbrekende delen van toren en westkoor van de Plechelmus is veel bouw materiaal nodig. Dit is echter minder gemakkelijk en goedkoop te krijgen omdat bisschop Boudewijn II van Holland tijdens zijn ambtsperiode (1178-1196) het Bentheimse leen teruggaf aan de familie van Bentheim (vanwege familiebanden uit het verleden en steun aan Utrechtse belangen). In 1216 was er sprake van een sterk bekoelde relatie tussen de allodiale heren van Bentheim en het bisschoppelijk hof. Het gevolg is dat er naast nieuw bouw materiaal uit de groeven te Bentheim ook gebruik is gemaakt van her te gebruiken afbraak materiaal van de in wezen dicht bij Oldenzaal gelegen Steenborg. Uiteindelijk bleef alleen de boerderij Steenhof op de lage borg over. De rest van de versterking werd verlaten. De Hoge Hunenborg is dus eigenlijk alleen in gebruik en bewoond geweest in globaal de periodes 1160-1195 en

1197-1217. Oftewel 55 jaar en dit is waarschijnlijk nog te ruim genomen gezien de in verhouding weinige archeologische vondsten die er tot nu toe zijn gedaan.

In het algemeen veranderde het kastelenlandschap in Twente in de eerste helft van de dertiende eeuw. Dit heeft voor een deel te maken gehad met de verloren slag bij Ane in 1227. Het leger onder aanvoering van bisschop Otto II van Lippe werd vernietigend verslagen door Drentenaren onder aanvoering van Rudolf II van Coevorden. Daarbij kwamen niet alleen de bisschop maar ook de burggraaf van Goor als vaandeldrager om het leven. Bisschop Wilbrand van Oldenburg liet vervolgens een ring van kastelen om Drenthe bouwen. Dit had tot gevolg dat het bisschoppelijk kasteel bij Wierden werd ontmanteld ten gunste van de bouw van kasteel Hardenberg. Uiteindelijk kreeg de nieuwe bisschop de opstandige burggraaf van Coevorden weer in het gareel en deze werd daarna in Hardenberg tijdens een overleg vermoord.

Periode globaal 1228-1400

Het onder controle krijgen van de Drentse opstand en de bouw van verschillende nieuwe kastelen zorgde er voor dat de bisschop om geld verlegen zat. Bij het aangaan van leningen werden veelal bisschoppelijke bezittingen in onderpand gegeven. Dit lijkt na 1227 ook te zijn gebeurd met de boerderij Steenhof op de Lage Hunenborg. Waarschijnlijk heeft bisschop Wilbrand onder andere geld geleend van graaf Balduin van Bentheim waarbij de Steenhof (en andere boerderijen in Volthe, Rossum en Tilligte) in pandschap oftewel als onderpand zijn gegeven. In 1244 huwde dochter Elisabeth van Bentheim met Ludolf III van Steinfurt en kwam een deel van de tienden van de Steenhof als onderdeel van de bruidsschat onder de hoede van het geslacht van Steinfurt. Getuige een oorkonde uit 1280 (de oudste waarin de Steenhof als erf wordt genoemd) kreeg niet alleen de familie Van Steinfurt een deel van de tienden maar ook de familie Grimberg, een dienstman-geslacht bij Notter. Blijkbaar heeft de bisschop kans gezien om het pand aan deze families af te lossen, want in de veertiende eeuw is getuige de bisschoppelijke leenprotocollen het erf beleend aan de familie familie Poppe en in de vijftiende

eeuw is sprake van de familie Van Fleringen. Belangrijk voor de verdere historie van de boerderij is een vernetting van de omgeving als gevolg van een eind veertiende eeuw ingezette klimaatverandering in combinatie met het ontstaan van een open landschap (door het verdwijnen van bossen en venen nam het open heidelandschap in omvang toe, maar werd ook de grondwaterspiegel in Twente hoger). De langs de Steenhof lopen handelsroute Oldenzaal-Ootmarsum werd daardoor steeds moeilijker te passeren door een te hoge waterstand in het gebied. Waarschijnlijk is in reactie op die situatie rond 1400 besloten om de route naar het westen te verleggen door de aanleg van de Ootmarsumse dijk dwars door het moerasgebied De Weuste tussen de buurschap Rossum en de buurschap Groot Agelo. De verbindings- en handelsroute was daardoor weer het hele jaar bruikbaar. Het verdwijnen van de route bij de Steenhof zowel als de vernetting van het gebied hebben tevens tot gevolg gehad dat de boerderij rond 1400 is verplaatst naar de huidige locatie op de markegrens van Rossum en Volthe en daarmee opnieuw (!) kwam te liggen langs de verbinding Oldenzaal/Ootmarsum. De Steenhof wordt aldaar tevens voorzien van een gracht waarvan de restanten nog zichtbaar zijn in het omringende landschap. Ter compensatie van de ontginning van gemeenschappelijke grond om de nieuwe Steenhof te bouwen en het omringende land in cultuur te brengen werd de oude locatie overgedragen aan het markebestuur en kreeg de status van gemeenschappelijk grond. De nu totaal verlaten Hunenborg bleef echter een functie houden voor de boeren in de omgeving, namelijk die van vluchtborg.

Periode globaal 1400-1850

Van de functie van de Hunenborg als vluchtborg werd in de periode van 1400-1850 af en toe gebruik gemaakt om plunderende huursoldaten tijdens de Gelderse oorlogen (begin 16e eeuw), de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) of tijdens de invallen in Twente van de bisschop van Münster te ontlopen. Pastoor Geerdink kreeg van zijn parochianen in De Lutte nog volksverhalen te horen over hoe de boeren in 1665 gebruik hadden gemaakt van de verlaten borg die onderdeel was geworden van een

landweer in het gebied: *'Ofschoon deze inval (door bisschop Bernard van Galen, D.S.) zeer onverwachts plaats had, reddten zich toch de menschen hier (volgens overlevering), omdat zij met hun vee de vlucht namen naar de Volther schansen.'*(3)

Af en toe zal het terrein na globaal 1400 als steengroeve zijn benut door boeren in de omgeving. Belangrijk in dit kader is dat de familie Steenhof getuige een door Helderman opgetekend en in 1838 gepubliceerd volksverhaal eind achttiende eeuw nog een grote partij zandsteen is gaan halen ten gunste van de bouw van een nieuwe vakwerkboerderij op zandstenen fundament. Daarbij werd in wezen andere markegenoten tekort gedaan, want zandsteen was in die tijd gewild bouw materiaal. Dat de andere markegenoten niet protesteerden heeft naar mijn mening te maken gehad met een nog aanwezig besef en respect eind achttiende eeuw dat de bewoner van de Steenhof meer recht had op dit materiaal dan de andere boeren in Volthe. De reden daarvoor was dat de boerderij nog tot rond 1400 op het borgterrein had gestaan.

Getuige de kadastrale kaart van 1832 had een tak van de familie Steenhof nog steeds bezittingen langs de rand van het Voltherbroek. Bezit waarvan de oorsprong waarschijnlijk is terug te voeren op de oorsprong van het erf in relatie met de Hunenborg.

Getuige negentiende-eeuwse verhalen van Helderman over heidenen werd de verlaten borg ook benut als een veilige kampeerplaats voor rondtrekkende zigeuners. Door de vestiging van Zeisenjan in 1858 was er weer sprake van een nieuwe fase in de bewoningsgeschiedenis van de borg.

Periode 1858-2018

Na toestemming van het markebestuur van Volthe mocht Jan Oude Hengel (1836-1927) in 1858 een lap grond op en rond de voormalige Lage Hunenborg ontginnen en een kleine vakwerkboerderij bouwen die nog in 1914 als loshoes was ingericht. Na de markeverdelingen kocht Oude Hengel de door hem ontgonnen grond en werd hij eigenaar. Het erf werd in de loop van de twintigste eeuw vernieuwd en vergroot door de nazaten van Oude Hengel. In 2017/2018 werd er nog een nieuw dubbel woon-

huis voor de boerderij gebouwd door de vierde generatie Oude Hengel.

Interessant is dat tijdens het ontginnen of bouwen van de grond Jan Oude Hengel een sieraad vond van *fijn gepolijst goud*, aldus een aantekening van pastoor Geerdink uit de Lutte.(4) Getuige de inhoud van een brief in het archief van de Oudheidkamer Twente leende Oude Hengel het sieraad in goed vertrouwen uit aan jhr. Mr. Van Binckhorst die in Brabant woonde en tijdelijk verbonden was aan de rechtbank in Almelo. Jan Oude Hengel vroeg vervolgens in 1875 pastoor Geerdink in De Lutte om voor hem te bemiddelen dat hij het geleende voorwerp weer terug kreeg. Geerdink stuurde een brief aan mr. Hattink om zo Van Binckhorst onder druk te zetten. In hoeverre dit effect heeft gehad is niet duidelijk. Omdat zowel

Van Binckhorst (1876) als Geerdink (1879) kort daarna zijn overleden mag worden aangenomen dat het sieraad niet terug naar Twente is gekomen. Navraag bij de huidige bewoner van boerderij Zeisenjan leerde mij dat er niets bekend is in de familie over het betreffende sieraad. Mogelijk is dit sieraad ooit in bezit geweest van de familie Van Arnethe en is het in 1195 verstopt tijdens de belegering door Drentenaren?

Door de aanleg van het kanaal was er geen doorstroom meer in het water van de grachten en gingen deze verlanden. Tevens raakte de Hoge Hunenborg na de opgraving door Holwerda in 1916 overwoekerd met struikgewas en vervolgens loofbos. 'Het grootste deel van de gracht om de Lage Hunenborg werd ten gunste van akkerbouw en weide gedempt door de familie Oude Hengel.

Nadat de Oudheidkamer Twente als eigenaar het beheer van de Hoge Hunenborg had overgedragen aan Landschap Overijssel werden er maatregelen genomen om ook de cultuurhistorische waarden van het natuurterrein weer zichtbaar te maken. In 1994 werd de verlandde gracht van struikgewas ontdaan en op een aantal plaatsen door archeologe Ellen Vreenegoor van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB thans RCE) onderzocht door middel van een aantal proefsleuven. Nadat in 2016 tevens de bomen waren verwijderd werd een onderzoek onder leiding van Huub Scholte Lubberink (RAAP) uitgevoerd op de plek waar

Bij het onderzoek door metaaldetectorzoekers van de AWN, afdeling Twente op de Lage Hunenborg werd ook een stuk mortel aangetroffen naast de nodige Middeleeuwse ijzeren nagels. Het gaat hierbij waarschijnlijk om restanten van een stenen fundament van de vakwerkbouw van de hoofdhof op de voorborg. (Foto Dick Schlüter)

Holwerda 100 jaar eerder het restant van het fundament van het stenen bouwwerk op de borg had onderzocht.

Onderzoek AWN in 2017

De Lage Hunenborg is niet zoals de Hoge Hunenborg een rijksmonument. Dit maakt het voor de AWN, afdeling Twente, mogelijk om met toestemming van eigenaar Jan Oude Hengel een onderzoek met metaaldetectors te doen op het terrein. Door Jans van Wieren en Bert Sluijter werd eind 2017 met detectors een deel van de lage borg onderzocht en de vondsten werden door ondergetekende met een GPS-meter ingemeten. Deze vondsten bestonden op twee plekken onder andere uit Middeleeuwse met de hand gesmede ijzeren nagels. Deze vormen een eerste aanwijzing voor de ligging van twee gebouwen op de voorburcht! Bij het vinden van één zo'n nagel kwam ook een stuk mortel tevoorschijn. Dit is mogelijk een aanwijzing dat de

vroegere (hoofd)hof op de lage borg op zeker moment (ten dele) een stenen fundering heeft gehad. Maar het kan ook gaan om een rond 1217 van een kar gevallen stuk afbraak van de wohntoren op de hoge borg.

Het vervolgonderzoek is gestart in mei 2018. Doel is om op basis van gevonden gesmede nagels en andere voorwerpen uiteindelijk in kaart te brengen waar op de Lage Hunenborg in het verleden gebouwen hebben gestaan. Via de gevonden voorwerpen wordt ook getracht klaarheid te krijgen of de lage borg inderdaad voorafgaand aan de uitbouw van de versterking rond 1160 bewoning heeft gehad en of deze tot rond 1400 heeft bestaan. Tevens zal een onderzoek met detectors worden gedaan op een terrein wat in een volksverhaal 'de zilveren straat' heet en dat volgens A.D. Verlinde te maken heeft met de oude verbindingroute langs de Hunenborg naar Klein Agelo en vervolgens (Oud) Ootmarsum.

Bij de bouw van het stalgebouw bij boerderij Zeisenjan op de Lage Hunenborg werd een restant van een Middeleeuwse put aangetroffen die waarschijnlijk hoorde bij de hoofdhof. Deze (Steen)hof heeft getuige het AWN-onderzoek met metaaldetectors waarschijnlijk op het stuk weide vlakbij de stal gestaan. In de vorm van een laagste is in de weide nog een deel van het oudste grachtenstelsel rondom de hoofdhof herkenbaar. Pas rond 1160 werd de Steenborg/Hoge Hunenberg aangelegd. (Foto Dick Schlüter)

Er zijn nog genoeg raadsels die om meer bewijsvoering vragen. Het definitieve verhaal over De Hunenborg is nog niet af maar in vergelijking met de getrokken conclusies door Holwerda in 1916 zijn we wel door nieuw onderzoek, meer kennis over aardewerk en voorwerpen zowel als de huidige technologische mogelijkheden dichterbij de waarheid aan het komen. Naar mijn mening bevat de Lage Hunenborg de sleutel om het gehele complex beter te kunnen dateren en begrijpen.

Literatuur en bronnen

1. Nijland, Timo G., Brendle, Sonja, Hees, Rob van & Haas, Geert de. (2005). 'Gebruik en verwerking van tufsteen in Nederlandse monumenten', in: Grondboor en Hamer nr. 1, p. 13-16.
2. Mededeling door Huub Scholte Lubberink tijdens een lezing voor AWN-19 (Twente)

- gedaan op 18 september 2017. Het rapport van zijn opgraving is bij het schrijven van deze bijdrage nog niet verschenen en hetzelfde geldt voor de proefschriften van Diana Spiekhout en Harm Smeenge onder de hoede van professor Theo Spek verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.
3. Geerdink, E (1895). Eenige bijdragen tot de geschiedenis van het archidiaconaat en aartspriesterschap Twenthe. Uit de nagelaten schriften en mededeelingen van wijlen J. Geerdink, pastoor te Lutte, Vianen, p. 436.
  4. Geerdink, J.G. (1945). Kroniek van de Lutte 800-875, Oldenzaal, p. 79

Eerdere delen van Dick Schlüters reeks over de Hunenborg verschenen in 't Inschrien 2017/3 en 2018/1.

Weidse Wereld Woudloper

Wim en Ans Nijhof hebben hun opdracht om een biografie te schrijven over Gerrit Jan van Heek junior (1880 – 1958) teruggegeven. Te veel moesten scherpe kantjes worden weggepoetst. Of het boek nog verschijnt is de vraag. In ieder

geval niet onder de titel Weidse Wereld van Woudloper (zoals aangekondigd in 't Inschrien 2018-1) en niet van de hand van Wim en Ans Nijhof.

Verhuizing naar Hazewinkel

Verdwenen is weverij Zwartz in Oldenzaal. Een zinnetje in het artikel over fabrieksschoorstenen, zoals te lezen in 't Inschrien 2018/1. Mooi mis natuurlijk. Weliswaar verdween de mooie schoorsteen van Zwartz maar de onderneming zelf is nog springlevend. Ronald Zwartz (vierde generatie) nam in 2002 een gloednieuwe (inmiddels al weer uitgebreide) fabriek in gebruik op het Hazewinkel in Oldenzaal (www.zwartz.nl)

In de top van de verdwenen schoorsteen stonden de woorden Jute en Linnen. Op de foto uit 1993 directeur Herbert en zijn opvolger Ronald Zwartz. Herbert licht toe: "Afbraak was nodig omdat de schoorsteen niet meer in gebruik was en de stenen afbrokkelden op de plas."

Schoorsteen van Zwartz.

Uit de collectie: Hogere snijkunst voor kledingstukkenaanwinst

Adrie Strikker

Stadsmuseum Almelo laat tot medio augustus 2018 bijzondere kleding. Onderdeel van de tentoonstelling zijn enkele prachtige jurken uit de collectie van de Oudheidkamer Twente. De expositie Couture in Twente staat in het teken van 150 jaar bijzondere kleding van vrouwen met geld en goede maak.

Het internet geeft diverse omschrijvingen van couture. Samengevat: hogere snijkunst oftewel het handmatig knippen of draperen van stoffen voor unieke handmatig gemaakte kledingstukken. Vanzelfsprekend dus maatkleding van bijzondere stoffen en gemaakt met bijzondere technieken.

De bakermat is Parijs. Maar dat wil niet zeggen dat er in Twente geen couture gemaakt en gedragen werd. Een modehuis waar de dames van goede stand in het verleden dit soort kleding konden aanschaffen was Trautman-Menko te Enschede. Of wat later bij Woudstra.

Ook heden ten dage is couture te koop in onze regio, bijvoorbeeld bij Hellen van Rees en "By O" van Rianne Hottinga.

De Twentse geschiedenis ademt textiel. Waarschijnlijk wordt door de massa de productie uit onze streek vaak geassocieerd met "kleurloze katoen" Maar er werden wel degelijk andere producten gemaakt. Stoffen met prachtige designs voor kleding. En tevens voor het interieur. Bij de TwentseWelle liggen talloze mappen met handgeschilderde designpatronen.

Maar nu terug naar de tentoonstelling. De titel geeft al aan dat het om bijzondere kleding exemplaren gaat. Bekijk de groene fluwelen japon met luxe gesp uit de jaren 60. Met name de geplooidde halslijn is heel erg fraai. Op naar Almelo. Maar ook niet zichtbare details kenmerken de couture. Bijvoorbeeld de verstevigde voering van de rok. Zodat deze niet sluikt valt maar iets wijd uitstaat. Niet iedere jurk is bedoeld om tijdens het dagelijkse werk te dragen.

Gelukkig heeft de Oudheidkamer Twente vaak bijzondere kledingstukken geschonken gekregen. Door personen die een kleding stuk door een andere bril hebben bekeken.

Wellicht met de hoop dat ze nog eens getoond zouden worden. En gelukkig is dat het geval en gaan diverse japonnen op tournee. Ze zijn immers gemaakt om te showen.

De tentoonstelling in het Stadsmuseum Almelo vindt plaats van 4 mei tot 18 augustus 2018.

Het museum is gelegen aan de Korte Prinsenstraat 2 te Almelo. Openingstijden gedurende de tentoonstelling, woensdag tot en met zondag van 13.00 tot 17.00 uur.

www.stadsmuseumalmelo.nl

De kralenjapon is een tuniek uit ongeveer 1916.

De Marianne Davidjurk en een ensemble van zijden changeant uit de jaren 1970.

VAN MEGGELEN *K* KERSSENBERG
ASSURANTIËN

Voor al Uw particuliere en zakelijke schadeverzekeringen

Viekerlaan 36
Postbus 334, 7500 AH Enschede
Telefoon: 053 - 435 01 04
E-mail: info@vmk-assurantien.nl

SCHERVEN BRENGEN GELUK...

Ja, het zou heel goed een scherv van niks kunnen zijn. Aan de andere kant... Wie weet welk verhaal er achter schuilgaat. Of wat voor ommekeer hij over zeg 1000 jaar teweegbrengt.

U, als lid van de Oudheidkamer Twente, u doet natuurlijk geen scherv af als zomaar een scherv. Bovendien weet u dat de OKT veel meer in zijn bezit heeft en over veel en veel meer gaat dan alleen archeologische vondsten.

Hoe meer mensen dat met u zouden weten, hoe mooier natuurlijk. En hoe rooskleuriger en actiever ook de toekomst van de OKT. Over actiever gesproken: er is binnen de OKT van alles te doen. Vrijwilligers zijn dan ook van harte welkom. Voor administratieve werkzaamheden, voor ict, voor bestuursfuncties, als huismeester, voor tal van hand- en spandiensten, voor noem maar op.

...EN EEN ACTIEVE TOEKOMST VOOR DE OUDHEIDKAMER TWENTE

Iets voor u, OKT-vrijwilliger? Of voor iemand (hoeft nog geen OKT-lid te zijn) die u kent? Mailt u dan naar: vrijwilligers@oudheidkamertwente.nl of schrijf een briefje naar onderstaand adres.

OKT huis Stroinksbleekweg 12b, 7523ZL Enschede
T 053-4787447 E info@oudheidkamertwente.nl

**Vereniging Oudheidkamer
Twente**